

ПОТАПАЊЕ АУСТРИСКЕ РАТНЕ КРСТАРИЦЕ „ЗЕНТА“

Недавно се навршило четрдесет година од почетка Првог свјетског рата који се, од првих дана, осјетио у Боки и Црногорском Приморју. Граница између Црне Горе и Боке била је тада и дио границе између двију зараћених држава. Осим тога, Бока Которска била је једна од мирнодопских, а у овом рату главна оперативна база аустриске ратне морнарице. Иначе, њена главна база је била у Пули, коју је аустр. влада почела изграђивати последије губитка Венеције и италијанског препада под Висом (1866 г.), а свој флотни развој усмјеравала имајући у виду обрачун са Италијом за господство над Јадраном. Зато је нешто касније основала морнаричку базу у Шибенику, а почетком овога вијека почела је обнављати спољна утврђења Боке и изграђивати у Тивту арсенал луку ратне морнарице, сматрајући Боку, поред пограничног краја, главним стратегиским упориштем Јужног Јадрана.

Али преко очекивања аустр. поморских стратега, прво ратно крштење њене флоте било је у борби са француском флотом, и то пред Каштел-Лаством¹⁾ 16 августа 1914, гдје је потонула њена крстарица „Зента“.

Цјелокупна аустр. флота, на почетку Првог свјетског рата, бројила је: 15 бојних бродова, 2 оклопљене крстарице, 4 мале крстарице, 48 разарача и торпиљера и шест подморница. Главнина ове флоте остала је и даље у Пули, а у Боку су послата: 2 бојна брода, 4 мале крстарице, 2 разарача, 5 већих и 9 мањих торпиљарки. Ове јединице имале су за задатак: одбрану Боке од евентуалног напада с мора, потпомагање копнене војске приликом евентуалног упада црногорске војске у Боку, спрјечавање довоза хране и ратног материјала за Црну Гору и Србију, борбу против црногорских батерија на Ловћену.²⁾

Шестог августа прекинути су дипломатски односи између Црне Горе и Аустрије. Аустриска војска одмах је напустила вањске дјелове тадањег Бокототорског среза: Будву, Паштровиће и Спич, па је ову територију запосјела црногорска војска. Аустриска команда објавила је затим блокаду црногорске обале, али ова блокада није имала никаквог значаја, јер је господар ситуације на Медитерану, па према томе и на Јадрану, била тада француска и енглеска флота. Сама француска флота била је далеко јача од аустриске, јер је бројила 37 бојних бродова, 3 минополагача, 36 разарача, 14 подморница и брод-носач авиона.³⁾ Поред бројне

¹⁾ Од 1919 год. назван „Петровац“. Употребљавамо старо име као и у „Извјештају“.

²⁾ Hans Sokol, Österreich Ungar. Seekrieg 1914—18, — Wien 1929—31. (Прилог).

³⁾ Sokol, idem.

премоћи, постојала је и техничка код већине француских јединица.

Према већ поменутој одлуци о блокади, из Боке су испловљавали сваког јутра један, или два брода, и извиђали црногорску обалу, а предвече су се враћали у своје базе. Шеснаестог августа су ову службу вршили бродови „Зента“ и „Улан“. Били су запажени од француске флоте, која их је почела гонити. „Улан“ као бржи успио је да побјегне и да се склони у Боку, док то „Зента“ није могла, већ је била присиљена да прими борбу у којој је подлегла.⁴⁾

Поморски музеј у Котору недавно је пронашао „Извјештај о потапању „Зенте“ у званичном препису аустриске флотне команде. Писао га је непосредно иза догађаја, 19 августа, командант „Зенте“ као црногорски заробљеник својој команди. Овај Извјештај је флотна команда касније преписала у више овјерених примјерака. Овакав један примјерак добио је и машински подофицир „Зенте“ Макс Вурцигер,⁵⁾ и то када се повратио из црногорског заробљеништва послје пада Црне Горе. Упућен му је из Пуле 24 марта 1916. У попратном писму му се, између осталог, наређује, да води рачуна „да извјештај не буде публикован у штампи“. Из овог писма се види да је одликован за храброст сребрном медаљом I реда. Вурцигер је послје рата наставио службу у бившој југословенској морнарици у Тивту. Срећа га је послужила да преживи катастрофу „Зенте“ више него тридесет година, али је 5 маја 1945 године нашао смрт у морским дубинама у близини Бара, када је пловио једним мањим реморкером JPM. који је наишао на мину.

Потапање „Зенте“ била је једна од многих демонстрација које је савезничка флота вршила према аустриској, као и аустриским обалним положајима, јер тешко да су 17 француских бојних бродова, још више разарача и лаких крстарица, к томе 5 енглеских јединица кренули⁶⁾ да траже два аустриска брода већ су ови њих сусрели приликом патролирања, а из извјештаја се види да се аустриски бродови нијесу усуђивали изаћи из Боке само по дану, и то никада у бројнијем саставу.

Извјештај у преводу гласи:

„Извјештај о борби крстарице „Зента“
Каштел-Ластва, 18 VIII 1914

Дана 13 VIII пос. подне преузео сам заповједништво крстарице „Зента“ од обољелог капетана фрегате Јосипа Килоа.⁷⁾

⁴⁾ Sokol, idem стр. 77, 78, 80.

⁵⁾ Max Wurzinger.

⁶⁾ Sokol: стр. 85.

⁷⁾ Josef Culot.

Брод је почевши од 14-ог надаље, вршио блокаду црногорске обале (од Спича до ушћа Бојане), а имао је наређење да у сумрак напусти рејон блокаде, и да се закљони у Боки, и сваког наредног дана, у свануће, да поново исплови, како би могао бити на свом мјесту 14 VIII. У предвечерје опазио сам сумњива свијетла на хоризонту западно од Будве, те сам одмах радио-графски извијестио команду V дивизије, и у исто вријеме опозвао разарача који је иначе ноћи у рејону блокаде. Претпоставка да су ова свијетла припадала јединицама непријатељске флоте потстакла ме да поново тражим наређење за излаз из луке. Примео сам упутство, да тек у зору напустим луку. 15 прије подне протекло је без икаквог догађаја, а магла која је прије подне дјелимично скраћивала видик, ишчезла је послје подне. У ноћи између 15 и 16 приликом уласка у Боку био сам позван на адмиралски бојни брод („Монарх“), и тамо ми је шеф штаба поново издао наређење да испловим тек у свануће.

16 VIII у 4 сата изјутра напустио сам Тиватски Залив и пловиио у правцу блокираног рејона. Вријеме је било тихо и видно са лаким повјетарцем од југозапада; на хоризонту није се могло ништа сумњиво опазити. Брод се налазио у припремном стању са поштреном извидничком и стражарском службом. Сви котлови били су припремни да могу, на заповијед, одмах развити највећу снагу. У 7 сати и 45 мин. прије подне пловиили смо у смјеру 133 степена, отприлике 5 морских миља од копна, између рта Волујице и рта Мендреса опазиили су се ЈЈЗ⁸⁾ праменови дима непријатељских јединица, које су се брзо приближавале. Са јужног рејона блокаде већ је к нама јурио разарач „Улан“ пуном паром, и чим је доспиио на сигналну удаљеност, саопштио ми своја опажања. Ја сам одмах наредио супротан смјер и са највећом брзином узео правац према Рту Оштра и наредио: „борбену приправност“. Команданту разарача капетану корвете Егону Панфили-у⁹⁾ саопштио сам сигналимa, да претстоји сукоб с једном непријатељском флотом и да се ја намјеравам повући у Боку Которску и у исто вријеме наредио му да се до даље наредбе скљони уз мој десни бок. Послје кратког времена појавиили су се на ЗСЗ¹⁰⁾ многи стубови дима. Бродови су се приближавали великом брзином. Била је то француска флота која је у ловачком смјеру к нама пловиила. Укупно смо их избројиили 17—18 непријатељских ратних бродова типа „Дантон“, оклопљених крстарица праћених од неколико флотиила торпиљера и који су, колико сам могао запазити, једновременим заокретима били образовали линију: брод за бродом, смјером према Рту Оштро. Крстарице и торпиљерке заузимају истурени положај. Радиографски извјештавам одмах команданта V дивизије о опажању непријатеља и посљедњи ра-

⁸⁾ Југо-југо-западу.

⁹⁾ Egon Panfilli.

¹⁰⁾ Запад-сјев.-запад.

диограм је гласио: „17 непријатељских јединица гоне „Зенту“. Непријатељ је покушао, и ако без успјеха, да омета нашу везу“.

Разарач „Улан“ настојао је да умакне највећом могућом брзином. Мало касније, чим је борба започела, видио сам га послиједњи пут, од прилике на три морске миље, кад је још неоштећен измакао палјби одговарајући ватром. Када сам видио да смо опкољени, а да је наша највећа брзина недовољна да се пробијемо, промијенио сам пут и смјер на Каштел-Ластву. Намјера ми је била да се, прихватајући борбу, дохватим Боке, а истовремено да дођем ближе обали, како би пружао што мање видљиву мету, а омогућио посади прилику за спасавање у случају ако будем присиљен да брод потопим. Ако овај покушај не би успио, одлучио сам да пружим отпор до уништења. Непријатељска флота већ је стигла на 10—12 хиљада метара близине. Њезину брзину сам процијенио преко 20 морских миља. На адмиралском броду била је извјешена једна упадљиво велика крмена застава.

Пет раније опажених бродова прикључили су се у међувремену позадини. По силуетама могли су припадати британским оклопљеним крстарицама типа „Inflekkibile“. Опазили смо заставне сигнале, и палење двају топовских метака које нијесмо могли видјети гдје су пали. Сматрао сам то као знак за предају и одговорио истицањем мале заставне параде и велике свилене почасне заставе. Одмах затим, око 9 часова, почели су три до четири бојна брода (типа — *drednought*) да гађају на нас са топовских кула. Први двохитац пребадио је, други подбацио, а трећи је доспио до прамца засувши предњи дио брода и мост једном гранатом и појединим распрснутим комадима. Меци су нам изгледали као тешке упаљиве гранате калибра (30,5 цм). Сада је слиједио погодак за поготком. Удаљеност од непријатеља се смањила од 10 на 9 хиљада метара. Наредио сам да се отвори топовска ватра на адмиралски брод. Први наши меци били су кратки, остали бољи; али још преслаби за наш осредњи калибар.

Распрснути комади једне непријатељске гранате, која је експлодирала у машинском простору, прекинули су десни проводник паре убивши руководиоца машине Фридрика Ротера¹¹⁾, као и скоро сво машинско особље које се налазило у машинском простору. Обје машине постале су неупотребљиве. Брод неспособан за маневрисање пружао је непријатељу непокретну мету. Са још преосталом снагом окренуо сам се тако, да су сви топови са десне стране могли дјествовати, затим сам одмах наредио да се ватра погаси и вентили за сигурност отворе.

Послије овог судбоносног поготка сви су на броду осјетили шта нам претстоји. Пара је пиштала са свих страна у машински простор и кроз шупљине и обавила брод у облак. У овом моменту официри, заставници и аспиранти пружали су примјерно др-

¹¹⁾ Friedrich Rotter.

жање у борби и показивали посади како треба истрајати на својим борбеним положајима. Наредио сам да се настави борба, ма да је наша ватра, усљед велике удаљености, обећавала мало успјеха, како би остали вјерни части оружја и традицијама морнарице, као и за одржати морал посаде у овом безнадном положају. Даљи непријатељски погоци произвели су пожаре на палуби и батеријама, тако да није било више везе између заповједничког моста и крменог дијела брода и присилили ме да наредим, да се муниционе коморе поплаве морем. Поред свих настојања првог официра, ватра се није дала више зауставити. Сисалке су затајиле, проводници за воду и пару као и електрични водови разорени. Нови погодак у предњи котловски простор проузроковао је нагли продор воде: машинском нареднику Шусу¹²⁾, који се ту налазио, отпаци од гранате однијели су обје ноге; падајући узвикнуо је: „Живјела Аустроја“.

Преостали топови били су толико расклиматани, чак и потпуно оштећени, само топ II остао је у дјејству, те послѣје погибије његових артиљераца је артиљериски официр, поручник бојног брода Алберт Хомајер¹³⁾, и надале њим руковао све до напуштања брода. С наше стране испалено је преко 120 хитаца. Палубе су биле покривене мртвима и рањенима. Посљедњима није се могла пружити никаква помоћ. Разорне експлозије су разориле бродску болницу, превијалиште и радио кабину. Предњи дио брода био је потпуно изрешетан, мост на коме сам се задржао до посљедњег тренутка, био је дјеломично разорен. Огромне пукотине зјапиле су на бродском трупу, батеријама, у историји ручне кормиларнице и праоници за ложаче. Само заставе, катарке, горњи дио димњака, као и мали дио горње крмене палубе, били су још неоштећени. У то вријеме позиција брода била је 4—5 мор. миља ЗЈЗ од Каштел-Ластве.

Кад сам увидио да је крај близу, наредио сам да се повјерљиве наредбе и тајне шифре баце у море, да се испале торпеди и отворе вентили; али се више није могло до њих доћи, једно што није било времена, друго што је брод усљед једног поготка у правцу водене линије почео да тоне. Тада сам наредио напуштање брода. Сви официри, заставници, аспиранти, поморски кадети, машински официри Ротер, Боне, Штенгел¹⁴⁾, као и морнарички комесар Микеш показали су у борби храброст достојну дивљења и хладнокрвност. Моја наређења извршавала су се вјерно и прецизно. Посада је била мирна и показала врло добро, а дјеломично и узорно држање, премда је била у безизлазном положају. Кад сам претпостављао да су људи скочили у море, пошао сам и ја са штабом. Кад сам се случајно окренуо у води, опазио сам на

¹²⁾ Schuss.

¹³⁾ Albert Homayr.

¹⁴⁾ Retter, Bonne, Stenge.

крменој палуби, коју услед пламена и дима нијесам могао прије видјети, поморског заставника Макса фон Крамера¹⁵⁾ са неколико људи. Ради тога сам пливао натраг, попео се на палубу и напустио брод поново тек пред његовом коначном пропашћу. Нијесам превалио ни 100 м. пливајући, кад се Њ. В. Б. „Зента“ уздигла предњим дијелом, и вијајућим застарама крмом потонула у дубину. Остатак посаде пливајући по мору спонтаним „Хура“ попраatio је потапање брода.

То је било у 9 сати и 40 минута прије подне. Непријатељ је до тог часа наставио ватру, а онда кренуо према југу. С његове стране нијесу подузети никакви покушаји спасавања. У води се осјећало ударање метака као јаки електрични ударци. Највећи дио спасених стигао је послвије 4—5 сати пливања на копно Каштел-Ластве. Група у којој сам се ја налазио била је близу обале спасена мјесним чамцима, који су вијали заставу Женевске конвенције. Пошто нијесмо жељели пасти Црногорцима у руке, искрцали смо се на гребену св. Недјеље. Голи, малаксали и без оружја нијесмо могли, неколико сати касније, пружити никакав отпор црногорским војницима који су, под командом једног официра, дошли једним чамцем да нас одведу. Постали смо ратни заробљеници и били смјештени у напуштеној згради Станичне команде, нахрањени и колико је било могуће одјевени. Забрањена нам је била свака веза са спасеном момчади, а рањеници су били, колико се могло, превижани и његовани. Командно особље, изузев машинског руководиоца Ротера, и 129 људи посаде били су спасени. Нијесам могао дознати имена спасене посаде, али сам замолио црногорску Врховну команду да се сва имена спасених саопште телеграфским путем Ц. К. Министарству, Секцији за морнарицу. Предлози за одликовања слиједе, и посебан извјештај руководиоца бродске артиљерије са његовим опажањима.

И ако ми није било могуће да у борби, по поменутиим околностима, задам непријатељу губитке, ипак се надам да сам у овој неравној борби постигао морални успјех.

Сматрао сам за своју прву дужност да смјелом одбраном, на живот и смрт, дам удруженим непријатељским снагама сазнање о духу који влада код Ц. К. флоте, тим више што смо били први брод који је стајао у непријатељској ватри.

Паул Пахнер, с. р.¹⁶⁾
ц. к. капетан фрегате“

Колико смо могли провјерити код припадника бив. аустро-угарске морнарице, извјештај је вјерно приказао борбу „Зенте“ с француским бродовима. Држање команданта, официра и посаде било је заиста храбро. Али неке нетачности у извјештају ума-

¹⁵⁾ Max von Kramer.

¹⁶⁾ Paul Pachner.

њују више његову озбиљност него аутентичност. Тако командант Пахнер при крају каже, да је чамац који је спасио њега и његову пратњу носио заставу Женевске конвенције (Црвеног крста). Дознали смо, да је то нетачно. Тадањи командант Црногорског војног одреда у Каштел-Ластви каже, да су спасавање вршили мјештани са својим чамцима (јер других није ни било), и да није-су вијали никакву заставу. Не знамо, зашто ово Пахнер умеће, ваљда се боји замјерке својих претпостављених што се предао непознатим људима. Даље, да ли рачуна на наивност својих стар-јешина и свих који извјештај читају, кад каже, да он и његова група није жељела „пасти Црногорцима у руке и искрцали смо се на гребену св. Недјеље“. Гдје ће се искрцати није одлучивала његова жеља, већ нужност момента. Гребен (острвце) св. Недјеље је око 750 мет. удаљено од копна и природно да су чамци, у први мах, спасене искрцавали гдје им је било ближе, да би брже могли спасавати остале који су се још налазили у мору на разним даљинама. Такође изгледа смијешно командантово оправдавање да „голи, малаксали и без оружја нијесмо могли, неколико сати касније, пружити никакав отпор црногорским војницима који су, под командом једног официра, дошли једним чамцем да нас одведу“. Али брзо су увидјели да је његово неповјерење према Црногорцима било неоправдано. Он и цијела заробљена посада били су и у Каштел-Ластви, и касније на Цетињу, врло добро пажени, јер су касније — послије повратка у Аустрију — нај-љепше говорили о поступању према њима.

Послије овог догађаја са „Зентом“ престала је блокада Црногорске обале.¹⁷⁾

Иг. Злоковић

ПЛАН ЗА ПОДИЗАЊЕ ДАНИЛОВГРАДА

Још књаз Данило се носио мишљу да подигне насеље на мјесту гдје се сада налази Даниловград. Потврду за то нашли смо у архиву француског Министарства спољних послова у Паризу. О томе говори француски конзул у Скадру И. Екар у извјештају 17 IV 1856 г., који је послао свом министру у Париз. Он ту каже, у нашем преводу, ово: „Књаз Данило хоће да подигне за себе стан на мјесту које се зове Орја Лука. Пошто ово мјесто затвара кланац којим се, с ове стране, може ући у Црну Гору, књаз намјерава да на њему оснује град чије ми је планове показао и које ћу послати Вашој Екселенцији. Да би у том успио, он је купио земљиште које даје, исто као и доста високе награде,

¹⁷⁾ Sokol, стр. 80.